

פרק רביעי

כפייה דתית

א. פתיחה

עמיחי ותום התארגנו לשהייה עם המחלקה שלהם בבית הנטוש ברפיח. אחרי שבועות של לחימה הם הרגישו ממש כמו אחים, כלומר, כמו אחים שאוהבים להתווכח. תום סידר את הציוד האישי ותוך כדי כך פנה לעמיחי: "מזמן רציתי לשאול אותך, אם יהיה אי פעם רוב דתי במדינה, זה אומר שיסקלו אחד כמוני שמחלל שבת?" השתררה שתיקה שלאחריה עמיחי השיב: "האמת שאני לא יודע, אבל לא נראה לי שזה מה שיהיה. כשאצא הביתה אשתדל לברר ולחזור אליך עם תשובה".

1) מה אתם הייתם משיבים לתום? נמקו את תשובתכם.

בפרק זה נעיין בסוגיית הכפייה הדתית בתורה, ונראה כי הגישה של התורה מורכבת יותר ממה שנראה במבט ראשון.

ב. המגמה שלא להעניש את החוטאים

נפתח בכך שהמגמה של ההלכה היא להימנע מלהעניש את החוטאים, כפי שעולה מהמשנה הבאה.

סנהדרין ההורגת אחד בשבוע (=בשבע שנים) נקראת חובלנית (קהתי: שהיא חובלת בבריות). רבי אלעזר בן עזריה אומר אחד לשבעים שנה. רבי טרפון ורבי עקיבא אומרים אילו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם.

משנה מכות, פרק א, משנה י

התנאים נחלקו בשאלה כמה אנשים סביר שסנהדרין תוציא להורג. מעמדות התנאים ניכר שהמגמה היא להפחית ככל הניתן את ההוצאות להורג.

הסיבה לכך שיש קושי להטיל עונשי מוות בתורה, היא שיש צורך בעדות של שני עדים כשרים, שראו ביחד את מעשה העבירה והזהירו את החוטא שאם יחטא הוא ייענש, ובכל זאת הוא לא חזר בו. מאוחר יותר בטלה האפשרות לדון דיני נפשות בכלל. למדו את דברי הרמב"ם בפירושו למשנה, והשיבו על השאלה.

ואין דנין דיני נפשות... אלא בזמן שבית דין הגדול בלשכת הגזית... כלומר במקדש דוקא.

פירוש הרמב"ם על המשנה, מסכת מכות, פרק א, משנה י

2) על פי הרמב"ם, מתי ניתן לדון דיני נפשות?

ג. כפייה דתית במרחב הציבורי בלבד

מעבר למגבלות שכבר ראינו, מכמה הלכות ברמב"ם ניכר שהכפייה הדתית נעשית אך ורק במרחב הציבורי. למדו את דברי הרמב"ם והשיבו על השאלה הבאה.

מצות עשה של תורה למנות שופטים ושוטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך שנאמר "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך". "שופטים" – אלו הדיינים הקבועין בבית דין ובעלי דינין באים לפניהם. "שוטרים" אלו בעלי מקל ורצועה והם עומדים לפני הדיינים, המסבבין בשווקים וברחובות ועל החנויות לתקן השערים והמדות ולהכות כל מעוות. וכל מעשיהם ע"פ הדיינים, וכל שיראו בו עוות דבר, מביאין אותו לבית דין ודנין אותו כפי רשעו.

רמב"ם, הלכות סנהדרין, פרק א, הלכה א

חייבין בית דין להעמיד שוטרים ברגלים שיהיו מסבבין ומחפשין בגנות ובפרדסים ועל הנהרות, כדי שלא יתקבצו לאכול ולשתות שם אנשים ונשים ויבואו לידי עבירה. **רמב"ם, הלכות יום טוב, פרק ו, הלכה כא**

3 צטטו את המילים מדברי הרמב"ם שלמדתם, המוכיחות שכפייה דתית הנעשית על ידי ה'שוטרים' מתבצעת אך ורק במרחב הציבורי.

ייתכן שהסיבה לכך שאין כפייה דתית במרחב הפרטי היא כדי לאפשר בחירה חופשית לכל אדם. שהרי אם השוטרים יעקבו אחרי אדם בביתו ויבדקו האם הוא שומר מצוות, נמצא ששמירת המצוות נעשית מפחד השוטרים ולא מתוך יראת שמיים.

הלכות נוספות מלמדות על כך שההלכה מסתייגת מהלשנות על עוברי עבירה. למדו את המקור הבא הקובע כי לא ניתן להרשיע אדם על פי עדות קרוביו, והשיבו על השאלה הבאה.

הקרובים פסולים לעדות מן התורה שנאמר "לא יומתו אבות על בנים". מפי השמועה למדו (=חכמים) שבכלל לאו זה שלא יומתו אבות על פי (=עדות של) בנים, ולא בנים על פי (=עדות של) אבות, והוא הדין לשאר קרובים.

רמב"ם, הלכות עדות, פרק יג, הלכה א

4 כיצד משפיעה ההלכה הפוסלת עדות קרובים על ענישה של מי שעובר עבירה במרחב הפרטי?

הלכה מפתיעה נוספת **אוסרת** על עד אחד שראה אדם עובר עבירה להעיד על כך. למדו את דברי הרמ"א (הרב משה איסרליש, מחבר ההגהות לשולחן ערוך, מחשובי רבני פולין) והשיבו על השאלה.

ועד אחד... אם כבר נעשה האסור – לא יעיד, דאינו אלא כמוציא שם רע על חברו. **רמ"א, חושן משפט, סימן כח, סעיף א**

5) על איזה איסור עובר עד אחד המעיד על אדם שעבר עבירה?

הקביעה שהעד אחד שהעיד הוא החוטא, מרתיעה ומונעת הלשנות ויוצרת מצב בו אדם שחטא בביתו, בסביבת קרובי משפחתו, או בפני עד אחד בלבד – לא יענש.

ד. כפייה דתית בימינו

עד כאן עסקנו בשאלה מתי ההלכה מטילה עונשים על החוטאים וראינו כי בהלכה עצמה יש שורה של מגבלות המקשות על הענישה, כדי לתת לאדם מרחב של בחירה חופשית לקיים את המצוות מתוך רצון פנימי ולא מתוך חשש מענישה.

מעבר לכך, פוסקי זמננו קבעו כי בימינו אין מקום לענישה של עוברי עבירה.

נפתח בדברי **החזון איש** (מנהיג הציבור החרדי בימי הקמת המדינה), שדן בהלכה (רמב"ם, הלכות עבודה זרה, פרק ז, הלכה א) המאפשרת להעניש מי שכופר בתורה באופן עקיף, בכך שיורידו אותו לבור שלא יוכל לצאת ממנו. עיינו בדבר החזון איש והשיבו על השאלות הבאות.

ונראה שאין דין 'מורידין' (=ההלכה שמתירה להוריד כופר לבור ולהשאירו למות שם) אלא בזמן שהשגחתו יתברך גלויה. כמו בזמן שהיו נסים מצוין ומשמש בת קול, וצדיקי הדור תחת השגחה פרטית הנראית לעין כל, והפּפְרִין אז הוא בנליזות (=עבריינות) מיוחדות בהטיית היצר לתאוות והפקרות. ואז היה ביעור רשעים גדרו של עולם (=הצלה לעולם), שהכל ידעו כי הדחת הדור מביא פורענות לעולם ומביא דָּבָר וחרב בעולם. אבל בזמן ההעלם שנכרתה האמונה מן דלת העם, אין במעשה הורדה (=לבור) גדר הפרצה (=תיקון) אלא הוספת הפרצה (=קלקול). שיהיה בעיניהם כמעשה השחתה ואלמות (=בריונות) חס וחלילה. וכיון שכל עצמנו (=מטרתנו) לתקן, אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון. ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שידינו מגעת.

חזון איש, יורה דעה, הלכות שחיטה, ב, טז

6) על פי החזון איש, באיזו תקופה הייתה הצדקה לעונש חמור זה?

7) מה תהיה התוצאה של יישום עונש זה בימינו?

8) כיצד יש לנהוג בימינו במי שחוטא?

מדברי החזון איש עולה שיש מקום לענישה רק כאשר היא מועילה, אבל כאשר הענישה יוצרת תוצאה הפוכה, של הרחקת הציבור משמירת מצוות, אין לה מקום.

יתרה מזו, **הרב צבי יהודה הכהן קוק** (בנו של הראי"ה קוק וראש ישיבת מרכז הרב בשנים תשי"ב-תשמ"ב), היה חבר בוועד נגד כפייה דתית. קראו את דבריו, והשיבו על השאלה.

הייתי חבר לוועד נגד כפייה דתית. אמרתי לאותם ידידים כי מצד התורה אין מקום במצבנו העכשווי לשום כפייה דתית, ועל אחת כמה וכמה לטרוריזם של כפייה פרטית. חס ושלום. אכן לא פחות מזה יש לעמוד נגד כפייה אנטי דתית.
הרצי"ה קוק, לנתיבות ישראל חלק א, עמ' שנב

9 למה עוד התנגד הרצי"ה קוק מלבד כפייה דתית (הכוונה למה שכתוב בסוף הפסקה)?

תלמידו של הראי"ה קוק, **הרב שאול ישראלי** (ראש ישיבת מרכז הרב, ודיין בבית הדין הרבני הגדול בשנים תשכ"ה-תש"ם), התייחס אף הוא לעניין כפייה דתית. זאת, על רקע דברי הרמב"ם (הלכות גירושין, פרק ב, הלכה כ) העוסקים במי שחייב לתת גט לאשתו ולגרש אותה ומסרב לעשות זאת. במקרה זה ההלכה היא שניתן להכריח אותו בכוח לתת גט לאשתו עד שהוא יאמר "רוצה אני". למדו את דברי הרב ישראלי והשיבו על השאלה.

לדעת הרמב"ם, המטרה המושגת בכפייה היא רק לאחר שיאמר "רוצה אני", והוא בדרך כלל שומר מצוות. אולם לגבי חסרי אמונה אין חובת כפייה, וממילא אין גם רשות כפייה.
הרב ישראלי, עמוד הימיני, סימן י, פרק י

10 הרב ישראלי כתב שדברי הרמב"ם אמורים רק בנוגע לאדם דתי. מדוע בנוגע לאדם חילוני דברי הרמב"ם אינם שייכים וממילא אסור להכריח אותו לשמור מצוות?

ה. חוקים שיש בהם משום כפייה דתית במדינת ישראל

עד כה עסקנו בשאלת כפייה דתית על הפרט, המחייבת אותו לשמור מצוות. במדינת ישראל יש חוקים שיש בהם משום כפייה דתית, האם חוקים אלה מנוגדים לגישת הפוסקים שראינו שקראו להימנע מכפייה דתית?

החוק המשמעותי ביותר, מחייב יהודים להתגרש אך ורק על פי ההלכה בבית הדין הרבני (חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953). הצורך בחוק נקבע כבר בשנת 1947, ערב הקמת המדינה, במסמך המכונה "מכתב הסטטוס קוו". על המכתב חתמו דוד בן גוריון, יצחק גרינבוים והרב יהודה לייב פישמן (מימון), שהיו חברי הסוכנות היהודית. מכתב זה נשלח לאגודת ישראל (התנועה החרדית המרכזית, שהוקמה בשנת 1912 וקיימת עד היום) כדי שזו תתמוך בהקמת המדינה. קראו את הציטוט ממכתב הסטטוס קוו, ואת ההסבר שאחריו, והשיבו על השאלה.

ייעשה כל מה שאפשר למען ספק בנידון זה את הצורך העמוק של שלומי הדת, למנוע חלילה חלוקת בית ישראל לשניים.

מכתב הסטטוס קוו

כוונת הדברים היא שיש להפקיד את נושא הגירושין בידי בית הדין הרבני. כיוון שאם לא יעשה כך, יכול להיווצר מצב בו אישה שהתחתנה עזבה את בעלה מבלי להתגרש ממנו, וכעת היא מבקשת להינשא לאדם אחר כשהיא עדיין נשואה. אם היא תתחתן ילדיה יהיו ממזרים והם לא יוכלו להתחתן עם אחרים. יתרה מזו, ללא הפקדת הסמכות בעניין הגירושין בידי בית דין המקובל על כל עם ישראל, איש או אישה לא יוכלו להינשא ללא בדיקה שבן הזוג שלהם כשר לנישואין. התוצאה עלולה להיות חלוקה של עם ישראל לשבטים, שאינם יכולים להתחתן זה עם זה.

11 מהי מטרת החוק המחייב גירושין על פי ההלכה כפי שעולה ממכתב הסטטוס קוו (סמנו את התשובה הנכונה):

- א. לחייב את החילונים לשמור מצוות.
- ב. לממן את מוסדות התורה.
- ג. לשמור על אחדות עם ישראל.

1. חוקים שמטרתם עיצוב המרחב הציבורי

ישנם חוקים נוספים שיש בהם משום כפייה דתית. כדי לדון בהם, עיינו בסעיף מתוך החוק הנוגע ליום הזיכרון לחללי צה"ל, והשיבו על השאלות שאחריו.

איסור עינוגים ציבוריים

4. (א) ביום הזכרון לא יקוימו עינוגים ציבוריים.
- (ב) בליל יום הזכרון יהיו בתי קפה סגורים מתחילת יום הזכרון ועד לזריחת השמש למחרתו.
- (ג) העובר על הוראות סעיפים קטנים (א) או (ב), דינו - קנס.
- (ד) לענין סעיף זה, "עינוג ציבורי" - כמשמעותו בחוק רישוי עסקים, תשכ"ח-1968.
- סעיף 4 לחוק יום הזכרון לחללי מערכות ישראל, תשכ"ג-1963**

12 האם החוק הזה מוצדק בעיניכם ומדוע?

13 מהי מטרתו לדעתכם?

כעת עיינו בסעיף מתוך החוק הנוגע לתשעה באב, והשיבו על השאלות שאחריו.

איסור עינוגים ציבוריים (תיקון מס' 1) תשס"ב-2002

3. (א) על אף האמור בכל דין, תהא רשות מקומית מוסמכת להתקין חוק עזר שיאסור קיום עינוגים ציבוריים ביום האבל, או פתיחת בתי אוכל בליל יום האבל, מתחילת האבל ועד לזריחת השמש למחרתו.
- סעיף 3 לחוק איסור פתיחת בתי עינוגים בתשעה באב (הסמכה מיוחדת), תשנ"ח-1997**

14) האם החוק הזה מוצדק בעיניכם ומדוע?

15) מהי מטרתו לדעתכם?

16) האם יש הבדל בין חוק איסור עינוגים ציבוריים ביום הזיכרון לחללי צה"ל, לבין חוק

איסור עינוגים ציבוריים בתשעה באב? נמקו את תשובתכם.

ז. סיכום

בפרק זה למדנו על כפייה דתית בהלכה. ראינו שבתורה יש עונש מוות על עבירות מסוימות, עונש זה מכונה בהלכה "דיני נפשות". גם בתקופה בה דנו דיני נפשות, ההנחיה של חז"ל הייתה למעט מאוד בענישה כזו. בימינו, בהיעדר סנהדרין ובית מקדש לא ניתן בכלל לדון דיני נפשות.

ראינו שהכפייה דתית הקיימת בהלכה עוסקת בעיקר במרחב הציבורי, לעומת זאת, במרחב הפרטי יש לאדם בחירה חופשית האם לשמור מצוות.

למדנו שפוסקי זמננו כתבו שאסור להפעיל כפייה דתית במקום בו היא גורמת להתנגדות ולהתרחקות משמירת מצוות, כפי שקורה בימינו. אולם, יש מקום לכפייה דתית בענייני נישואין וגירושין כיוון שהדבר נדרש לצורך שמירה על אחדות העם, וכן בחוקים שמטרתם היא עיצוב המרחב הציבורי והם אינם גורמים לתגובת-נגד.

